

A HÁBORÚRÓL.

B E S Z É D

Bostonban 1816-ban a congregationalis egyház
lelkészei évi gyűlésén.

Ezsaiás II, 4. Egy nép más nép ellen fegyvert nem von, se pe-
dig hadakozást nem tanulnak.

Előadásom alapjául oly tárgyat választottam, mely első tekintetre a jelen alkalomhoz nem látszhatik egészen illőnek, tudniillik a háborút. Sokan úgy vélekedhetnének, miszerint olyan beszédnek, mely oly gyülekezet előtt tartatik, mely nagyobbára a vallás szolgáiból áll, ennek a szent hivatalnak kötelességeire, veszélyeire és előmozdító eszközeire kellene szoritkozni. Engem azonban ezen tárgy választására nemcsak annak észlelete vezetett, hogy századokig tartott szunnyadás után a keresztény vallás a maga békeszerető jellemének tudatára látszik ébredni, hanem az is, mert úgy vettem észre, hogy ez a gyülekezet a jelen évi ünnepélyes alkalommal elmélkedése tárgyaul akarja kitűzni azt a fontos kérdést: vajjon nem lehetne-e módokat és eszközöket találni a közvéleményt a háboru természetéről és erkölcsellenes voltáról felvilágosítani. Nem óhajtom, hogy ezt a tárgyat mint más közönséges tárgyat csak megbeszéljük és ismét elejtsük. Attól félek, hogy elfoglaltságunkban a szokásos roszalás kimondásával megelégszünk, s miután ez uton lelkiismeretünket megnyugtattuk, visszاسülyedünk előbbeni közönyünkbe és az emberi szenvedély e borzasztó vihara dühöngésének éppen oly benső érdek nélküli szemlélői leszünk, mint ezelőtt. Elhatároztam tehát önöknek szivökre kötni azt a kötelességet, hogy viszont és kitartóan törekedjenek a barbár időknek e hitvány emlékét, a kereszténység elveinek ezt a legdurvább meggyalázását megsemmisíteni, egyszersmind tért engedek azon reménynek is,

hogy önökben ezt az elhatározást felébreszthetem. Biztosan hiszem, hogy nem messze van az a nap, melyben a keresztények hálával és szeretettel tekintendének vissza azokra a férfiakra, a kik a czivakodás és vérontás korában az emberiség tökéletesedése iránt nemes reményt tápláltak magokban, az erkölcsellenes előítélet hatalmával szembeszállottak, az általános sötétség közepette a kereszténység szelid világát tündökölni segítették s ez által egy új békés korszakot hoztak be az emberi nemzet történelmébe. Bárcsak önök is, kedves testvéreim, bele foglaltatnának abba a hálás visszaemlékezésbe, melyet az a nap elé fog idézni.

A háboru nyomorai és bűnei, forrásai és óvsze-
rei lesznek jelen elmélkedésünknek tárgyai.

Mikor az ember a háboru nyomorait és bűneit szándékszik előadni, nincs kitéve annak a kísértésnek, hogy nem valódi és tulzott rémitéshez folyamodjék. Semmi éles festés sem közelitheti meg a valóságot. Sajnos, hogy még szükséges a háborut kísérő nyomoknak ecsetelése, hogy erélyos tevékenységre ébresszünk. Csak annak meggondolásának is, hogy emberi lények tudásuk egész összegét s minden tehetségeiket arra fordítják, hogy egymást kölcsönösen megsemmisítsék, borzadalmat kellene bennünk kelteni. De e tekintetben érzékeink szerfelett lusták és elhaltak. Ugy tetszik, hogy a részvétnek megszokott érzete is elköltözik belőlünk a háboru hallatára. Egyetlen embertársunknak szenvedése és halála gyakran gyöngéd és tevékeny rokonérzetet kelt bennünk; de e rokonérzet legkisebb felgerjedése nélkül hallgatunk azokról az ezerekről, kik háboruban a kínzás minden nemeit türik. Béke idején egyetlen gyilkosság a velőkig átjár; de a háboru számtalan gyilkolásait mint mulattató közleményeket vesszük tudomásul. Egyetlen gonosztevőnek kivégeztetése leverőleg hat a kedélyre, és az emberszeretet abban fáradozik, hogy a halálos büntetés helyébe, a büntetés szelidebb nemét hozza bé. De az emberi jó indulat eddigelé még alig mutatott némi törekvést arra, hogy a csatáknak ama számtalan áldozatait, a kik a halál áldozati oltárán elvérzenek, a hirtelen és korai halál elől elragadja. Ez az érzéketlenség parancsolja nekünk, hogy a háborunak nyomorait és bűneit a bosszankodás élénk sőt éles érzetével legrészletesebb vonásaikban az emberek lelke eleibe tárjuk. A háboru nyomorait annak természetéből is nagyon könnyű kivenni. Háboru alatt azt értjük, hogy a népek végül testi erőhöz, erőszakhoz, a pusztításnak és meg-

semmisítésnek legbiztosabb eszközeihez folyamodnak. A háboruban látjuk, hogy valamely nép, minden hatalmát, okosságát, bátorságát, tevékenységét és segédeszközeit összpontosítja, hogy ellenfelére fájdalmat és halált vigyen. A föld gyomrát felkutatják, a legerősebb elemeket egymással összekötik, a természetnek és mesterségnek minden erejét kimerítik, hogy az ember erejét emeljék a végre, hogy embertársát megsemmisítse.

Akarjátok-e látni azt a pusztítást, a melyet az ember a maga eszközeivel felfegyverkezetten véghez vihet? Tekintsetek arra a kiterjedett vidékre, mely elpusztítva s romokkal borítva van; erdei öszsze vannak kuszálva, mintha a villám zuzta volna öszsze; falvai le vannak rontva, mint földingástól; gabnamezői el vannak pusztítva, mintha vihar dühöngött volna felettök. Nem sokkal ez előtt a nap nem sütött a föld annál szebb és boldogabb tájára. De rabló hadsergek vonultak azon végig; a háboru reá vetette haragos tekintetét, s gazdagsága és áldása eltűnt. Összegyűltek oda ezerek és tizezerek a legtávolabbi tájakról, nem azért, hogy mint testvérek öszszeölelkezzenek, hanem hogy a testvéri szeretet összeköttetését egymásnak felmondják; ezerek vágattak le és morzsoltattak öszsze rajta, mint a polyva a széltől az élet teljes erejében, midőn legkevésbé voltak készen a halálra.

Menjetek el, barátim, gondolatban egy új csataterre, itt egy rakás elhullottat találtok, kik vérökben usznak; testök meg van csonkítva, tagjaik szétszórva s az emberi alaknak és kinézésnek csaknem minden nyoma meg van rajtok semmisítve. Amott egy csomó eltaposott fekszik, kiknek öszszezuzott és eltorzított tagjain a csata-ló ott hagyta patkójának nyomait. Látunk ott olyanokat, kik ennél még irtózatosabban szenvednek; még élnek, de remény és vigasztalás nélkül élnek. Az igazság keze a vétkessel egy csapással elbánik; de a háboru áldozatai vak, irányzatlan csapások által hullván el, gyakran csak hosszas halálos küzdelem után lehellik ki életöket. Mély hörgésök nem találkozik rokonérzettel; tagjaik a fájdalomtól rángatózva a földön tekerődzenek; száraz ajkaik égnek a szomjuságtól, sebeik szabadon állanak a levegő és a hideg előtt; a családokra és honukra való visszaemlékezés felszáll lelkökbe, de a barátságának vagy vigasztalásnak egy hangja sem érinti füleiket. A rémitő látvány közepette látjátok már a ragadozó madarakat és a vad állatokat a halottakon vagy haldoklókon táplálkozni, és emberi fosztogatókat, kik az elesteknek még meleg hul-

láiit kirabolják. És ha szemeiteket a csatatéren tul vetitek s kíséritek a győzelmes hadserget a mint ellenfelét üldözi; az országutat halottakkal terítve látjátok, elszéledett nyájakat, letarolt mezőket, füstölgő romokat, és a boldogtalan menekvő lakósokat szükségben és kétségbeesésben; és ezzel egyetlen egy csatának rémségei sincsenek még kimerítve. A legmélyebb sebek, melyeket ejt, csendesen, titokban és tartósan vérzenek; az özvegynek, a védtelen gyermeknek, az elaggott szülőknek szemeiből olvashatni azt, s a szeretetből, melyet az elestek emléke fenntart, és a mely a bánat könnyeit hullatja, hogy azoknak utolsó küzdelmökben nem nyujthatott segedelmet.

Arra hivtalak fel titeket, hogy gondolatban járjunk bé egy csatatért, de annál van még irtózatossabb jelenet is, melyet a háboru előnkbe tár. Ez a látvány egy ostromolt város. A történelem legirtózatossabb lapjai közé tartoznak azok, melyek jól megerősített helyek bevételéről szólanak. Ostrom alatt álló városban mindenféle nemü és koru emberek vannak együtt, nők, gyermekek, öregek, betegek. Éjjel nappal körülöttük repkednek a halálnak és tüznek kilőtt golyóji; látják az ellenség közeledését, a védmüvek összerombolását, védőik erejének tünedezését. Az éhhalástól gyötörtetnek és pusztítatnak s az éhséget ragályos betegségek kísérik. Végül megkezdődik a támadás, minden védmü leromboltatik, és egy féktelen, az ellentállás által felbőszített, a szenvedély és düh által feltüzelt csapat vonul végig az utczákon. A család békés hajléka megsértetik, s az istenháza sem szentély többé. A tisztos oltár nem nyujt oltalmat, a női tisztaság nem biztosítást. Ha a nő, az apa, testvér, férj vagy fiu meggyilkolásakor megkiméltetik, oly sorsnak marad martalékul, mely mellett a halál kegyelemnek látszik. Ily szívszaggató jelenetekben a történelem nagyon is gazdag s mi jobb gyümölcsöt várhatunk is a háborutól?

Ezek a legszokottabb és legfeltünőbb jelenségek, azok közül, melyeket a háboru nyujt; de vannak még titkos hatásai is, a melyek kevésbbé élénken érintik az érzékeket és a képzelődést, de annál inkább meghatják a gondolkodó és jóindulatu lelket. Vizsgáljátok meg legelsőbbben is azoknak állapotát, a kik közetlenül érdekelve vannak a háboruban. A katonának a csatábani szenvedéseit már láttuk; de szenvedései nem szoritkoznak csak a csata pillanatára. A háboru szakadatlan folytatása oly fáradalmaoknak és erőmegfeszítéseknek, melyek az emberi természetre nézve igen

terhesekek. A halál a fegyveren kívül más eszközöket is használ: kiszámították, hogy a rendes háborukban többen halnak el betegségekben, mint ütközetekben. Ezer meg ezer ifju ember pusztul el és hal meg a miatt, hogy a hosszú és sebes menetekben ki-merül, elerőtlenedik az egészségtelen eledel miatt, s mert a szélnek és viharnek folytonosan ki van téve; a mértékfeletti erőmegfeszítés miatt a nap égető melegében, s mert a nedves földön a hideg éjjeli levegőben nem nyughatik meg. Azt remélték, hogy ha már el kell esniök, azon esnek el, a mit ők a becsület ágyának neveznek; de egy dicstelen, megtömött kórházban halnak el, körülvéve gyászos jelenetektől, a fájdalom jajjaitól, távol honuktól s minden barátaiktól, nélkülözve a szeretet készséges szolgálatait, a melyekre a betegség és elhanyagló élet mindig igényt tart.

Vizsgáljuk meg továbbá a háboru hatását azok jellemére, a kik üzik. Bészegődnek gyilkolni, oda adják magokat szolgálai eszközökül, mint alkalmas gépek a hatalmasok kezeibe, hogy a legvérengzőbb megbizatosokat hajtsák végre, a nélkül, hogy az ügynek, melyre felhasználtatnak, az igazságos voltára gondolnának. Mily iskola ez az emberi jellem számára! Oly emberektől, kik a csatában vad kegyetlenségre neveltetnek, véres tettek végbevételére vezéreltetnek, és arra szoktattatnak, hogy emberéletet minden habozás és minden lelkiisméreti furdalások nélkül vegyenek el; a kik arra tanítatnak, hogy csak az értelem nélküli bátorságot nézzék erénynek; kik fosztogatás által vesztegetésre, folytonos merényletek és veszélyek által gondtalanságra vezetettve, a békében viszont meggyengülendő vas fegyelem által fékeztetnek, és a tábori, váltakozó, rendetlen életmód által a rendes élet nyugodt, öntudatos és egyforma tevékenységére alkalmatlanokká tétetnek, ily emberektől várhatunk-e egyebet, mint az emberi jogok és isteni törvények megvetését? A katona hivatásának természete által mintegy erőszakoltatik arra, hogy a halál gondolatából játékot üzzön, azzal daczoljon, hogy kinevesse, s így igen természetesen az örök igazságszolgáltatásra való gondolatot is egészen elüzi magától; s bár minden emberek között van is leginkább kitéve a hirtelen halálnak, mégis gyakran minden emberek között ő van legkevésbbé elkészülve, hogy birája előtt megjelenjék.

Azok a hatások, melyeket a háboru az államra általában, annak jóllétére, erkölcsiségére és polgári intézvényeire gyakorol, hábar kevésbbé szembeötlők, mint azok, melyeket a katonaság

szerved miatta, mégis éppen olyan szerencsétlenek. Hányszor nem süllyed szegénységbe akárhány ország azért, hogy egy oly háborút folytasson le, melyben semmi érdeke sincsen. A közterhek gyarapodnak, míg ellenben az azok hordozhatására szolgáló eszközök megapadnak. A beljavítások elhanyagoltatnak. Az állam jövedelmeit a hadi készülétek kimerítik, vagy titkos csatornákon oly aljas emberek zsebébe folynak, kiket a háboru hatalomra és hivatalokra emel. A béke rendes foglalkozásai megzavartatnak; az ipar sok ágaiban egészen meggátoltatik és fennakad. A munkás, a nélkülözéstől leveretten, és éhséget szenvedő családjának jajgatásán kétségbe esve, katonának áll, oly ügy szolgálatában, melyet elítél; ez által az ország megfosztatik legerőteljesebb népességétől. A nép kiszivatik és elszegényedik, míg a háboru okozói életélvezeteik egyikében sem korlátolják magokat, sőt inkább néha az ország kirablásából és nyomoraiból táplálkoznak.

Éppen ilyen gyászos befolyást gyakorol a háboru a társadalom erkölcsöire. Az ipar szünetelése neveli a szűkséget, a sinylődők pedig bűnös eszközökhöz folyamodnak, hogy magokat fenntarthassák. A megnyügött és veszélyeztetett kereskedés elveszti feddhetetlen tisztes jellemét s a ravaszságnak és czinkoságnak rendszerévé válik. A harczias tettek bámulása megrontja az állami társulat iránti erkölcsi érzést. A keresztényi szelidebb erkölcsöket, az a szerencsétlen diszfény, mely a vad, kegyetlen bátorság körül halmozódik, egészen elhomályosítja. A nagylelkűek, a szeretetben gazdagok, a könyörületes szivűek, a megbocsátók, azokat Jézus boldogoknak és jutalomra méltóknak nevezett, kénytelenek félrevonulni a hős előtt, kinek jelleme nem csak vérrel, de néha a legaljasabb bűnökkel is bé van mocskolva, és a ki e mocskokat egyetlen győzelemmel mind lemossa. Különösen pedig az által árt a háboru a nép erkölcsi érzületének, hogy megtanítja a népet arra, hogy az emberi természetet hitványnak s egy ember életét csak úgy nézze, mint egy féregét, vagy más oktalan teremtményét.

A háboru a társadalomban barátságtalan és gonosz indulatokat terjeszt. A népek a kölcsönös bántalmak által elkészerítve égnek a vágytól, hogy egymást megalázzák és megrontsák. Valóságos örömmel hallgatják, hogy az éhség, ragály, szűkség, veszteségek és azok a szörnyü vereségek, melyekkel Isten a bűnös országokat meg szokta látogatni, az ellenséges országot puszt-

titják. Embertársaik ezereinek legyilkolása a helyett, hogy rokonérzetet keltene bennök, örült örömujjongást idéz elé; kivilágítják halattára házaikat, s az egész országot elkábitja az öröm mánora. Enynyire megfásul az ember szive; legroszabb szenvedélyei nyernek tápot: megszünteti a közös emberi természet kötelekeit és rokonszenvét. Ha az ég meghallgatná a hadakozó nemzetek imáját, vagy jobban mondva: káromlásait, az egész föld már régóta pusztaság volna.

De a háboru nemcsak a társadalom jóllétét és erkölcsiségét támadja meg; befolyása az ország politikai állapotát is éppen ugy fenyegeti. A kormányt veszélyes jogokkal ruházza fel, növeli az által függőknek és az elnyomás eszközeinek számát, s oly hatalmat teremt, mely tevékeny és nagyravágyó emberek kezében az állami szabad szervezetet veszedelemnek teszi ki. A háboru a maga számára egy sereget szervez, oly emberekből, kik a polgár fogalmat és érzést a katona fogalomba és érzésbe beolvadni, elenyészni engedik; kiket szokásaik az államtól elszakítanak; kikben az uralkodó érzés, a parancsnok iránti engedelmesség; kiket a tábori élet a zsarnoki uralkodáshoz szoktat, kiknek természetükké válik céljaikat erőszak által érni el, s embertársaik jogaiból és boldogságából játékot űzni; a kik lázongásban, kalandokban és veszélyekben találják örömüket, s megvetéssel és undorral fordulnak el a béke csendes műveitől. Csodálkozunk-e, ha az állam illetén oltalmazói lenézéssel tekintenek az oltalmazottak gyengeségeire, és aljas eszközökül adják magukat oda oly szabadság megsemmisítésére, melyet ők magok nem élveznek? Oly államban, melyben a katonai osztálynak elsőség adatik, a szabadság nem lehet állandó. Azokat az erőszakoskodásokat, melyeket benn véghez viszen a hatalom, külgyőzelmekkel szokta elmosni. Az államnak lényeges érdekei és jogai egy ál- és baljóslatu dicsőségnek feláldoztatnak. Az országnak értelmisége és ereje, a helyett, hogy a jogbitorlás ellen védfalul álljon, harczias tettekben meríti ki és semmisíti meg magát. A legtevékenyebb és legmagasabbra törő polgárok a seregbe rohannak és a hatalomnak szolgálatába szegődnek, mely kitüntetésekot osztogat. A nemzet győzedelmeskedik, de fáradozásának és küzdelmeinek jutalma egy járom lesz, mely éppen ugy kinozza őt, mint az, a melyet ő vet más államokra.

E szerint a háborut azon legirtozatosabb csapások közé kell számitanunk, melyek a bűnös világot érhetik; és — a mi különös

tekintetet érdemel — természetében fekszik az a törekvés, hogy végnélkül szaporodjék és állandó legyen. Azzal a vérrel táplálkozik és erősíti magát, melyet kiont. Azok a szenvedélyek, melyek okozzák, kielégítésök után erőben és hevességben még gyarapodnak. A harczy szerencsétől kegyelt nemzet győzelmi mámorában, új babérok után eseng; míg a meggyőzött nemzet, a megveretés által ingereltetve, türelmetlenül ég, hogy becsületét helyreállítsa s veszteségeit kárpótolja. A béke fegyvernyugvássá válik, kis nyugalommá a láz közepette, kis időhaladékká, mely alatt a felek fegyvereiket kiköszörüljék s a bekövetkezendő küzdelemre felfegyverkezzenek. A barátság nyilatkozatai alatt a gyűlölet és bizalmatlanság leskelődik; és egy szikra elégséges, hogy a hatalmas tüzet újra lángra gyulaszsa. Ha ez okok következtében nagyszerű katonai intézkedések tétettek, és a harczyias szellem felébresztetett, a háboru a politika szükségszerinti alkatrésze lesz. A harczyvágyó nép erejének és szenvedélyének külföldön mezőt kell keresni. Valamely számos, hosszasan szolgált zsoldos csapatot feloszlatni, annyit, mint a társadalomra egy veszedelmes csordát bocsátani. Ezeket a véreket idegen országba kell küldeni, nehogy saját országuk szivét marcangolják; így terjed és szaporodik a háboru. Alig múlt el egy vihar, s az eget már egy másik közeledő homályosítja el rémitésével. A háboru eszerint egy gyászos hagyomány, melyet mindenik nemzedék az utána következőre hagyott. Mindenik emberkornak megvoltak a maga véres harczai. Menynyi ország lett sorban a pusztításnak és öldöklésnek színhelyévé! Mindenik nemzet legdrágább érdekei és jogai tétettek ki újból meg újból egy oly játék esélyeinek, mely a legbizonytalanabb mindenik között, és a melyben annak természeténél fogva, kedvező eredményt igen gyakran csak a legdurvább bátorság és a legaljasabb ravaszság várhat.

Ez, barátim! nem tulzott, sőt inkább mondhatnám, nagyon, nagyon is halvány képe azoknak a nyomoroknak, melyek a háborut kísérik; és ezeknek a nyomoroknak s a háboru büneinek az emberi nem mindig folytonosan ki volt téve; még pedig nem méltóbb célért, mint csak azért, hogy valamely birodalmat neveljen, a mely aránytalan nagysága miatt már is ingadozott saját terhe alatt; hogy egy vas zsarnokságot tovább terjeszzen; hogy valamely hiu hetykeséget istápoljon, vagy valamely nem valódi, vagy igen nagynak vett megbántást visszatoroljon. Nem más, méltóbb okokért folyt sok emberi vér patakonként, és semmi más méltóbb okon hurczoltatott millió meg millió értelmes, halhatatlan ember, mint juhok, csatatérre.

Miután a háboru bűneit és nyomorait tárgyaltam, általtérek arra, hogy felkeressem forrásait. Ez fontos része elmélkedésünknek; mert csakis forrásainak felismerése vezethet óvszereinek felkeresésére. Kétségkívül sokan, nagyon sokan úgy vélekednek, hogy a háboru okai között a roszakarat és gyűlölet az első helyet foglalja el. De az emberi természet iránti igazságosság megköveteli, hogy a nemzetek ellenségeskedésének korlátoltabb befolyást tulajdonítsunk ennek a csapásnak az előhozásában, mint rendszerint történik. Tagadhatlanul igaz, hogy néha nagyravágyó emberek, kiknek érdekek van a háboruban, igen gyakran az által érik el célukat, hogy a társadalomban a roszakarat felébresztéséhez folyamodnak; hogy azt az igazságtalanságot, mely az ország ellen elkövettetett, nagyítják; a nép türelmét és békülékenységét nevetségessé teszik; és a féltékenységnek és gyűlölségnek szunynyadozó érzését viszont felélesztik. Azonban legyünk meggyőződve, hogyha a roszindulathoz és boszúhoz más magasabb életelvek nem csatlakoznának, ennek a barbár szokásnak csalfa fénye már régóta homályba borult volna, és dühöngése megszeliült volna.

Való, hogy a háboru egyik főindokát az emberi természet egyik nagyon hatalmas és közös ösztönében, névszerint a felgerjedés, ingerlődés és erős érdeklődés felébresztése iránti szeretetben kell keresnünk; egy oly ösztönben, mely bájt és ingert kölcsönöz azoknak a merész és veszélyes vállalatoknak, melyek természetünk minden erejét mozgásba hozzák. Lelkünknek egy állapotát, sőt magát a valóságos szenvedést sem tartjuk nyomasztóbbnak, eltűrhetetlenebbnek, mint oly tárgyak hiányát, melyek bennünket érdekelhessenek. A lélek elfoglaltság hiányában táplálékot és zsákmányt keresve önmaga ellen támad és a biztonság állapotából, mely semmi erőfeszítést sem igényel, a veszély örvényébe rohan; az emberi léleknek e vonását könnyen felismerhetni a gyönyöröknek azon nemében, a mely minden időben kedvelt volt. Miért adatott a vadászatnak az élvezetek között mindig az első hely? Mert fáradalmi, terhei, esélyei és zajos mozgalmi a lelket izgatják s létezése tudatát és erőinek mély érzetét nyújtják annak. Miben áll az a büverő, mely az államférfiut hivatalához csatolja; mely a munka halmazával s az irtózatossággal csaknem földig nyomja? Mert nagy kárpótlást talál azokért az élénk izgatottságban és érdekeltségben, melyet éppen hivatásának fáradalmi, az életerős szellemekkel küzdelem, a vágytársak ellenállása,

a győzelem és megveretés váltakozásai idéznek elé. Mi vonzza akkora hatalommal a nagy vagyonu és gazdag jövedelmü embert a játékasztalhoz? A tétlen, szenvedélynélküli nyugalomtól való irtózás, az élénk kedélyizgatottság és kedélymozgalom iránti szeretet. A szerencsejáték merényletei mélyebb érdeket keltenek, mint a vagyon megtartása és a kísértés ellenállhatatlanná válik. Az ilyen vonzalomnak egy másik példáját láthatjuk a szeretetben, a melylyel tengeri rablók és utonállók irtózatossá foglalkozásukon csüngenek. Az a rendkívüli veszedelem, mely azzal össze van kötve, borzasztó érdeket kölcsönzött annak, s oly ember, ki hosszasan foglalkozott ilyen veszélyes merényletekkel, az élet közönséges foglalkozásait érdekteleneknek, unalmasoknak találja. Ez egyik forrása a háborúnak. Minden szerencsejátékok között a háboru ragadja meg és ébreszti fel leginkább a lelket, s ezért természetesen hatalmas vonzó erőt gyakorol azokra a nyugtalan, merész szellemekre, melyek veszélyesebb élmények és események után esengenek, mint a milyeket a béke nyújt. A vadember, a ki a maga műveletlen életkörében kevés érdekes tárgyat és az izgalomra kevés forrást talál, eseng a háboru után, mint oly tér után, melyen nyugtalan tettvágya foglalkozást talál. Ily módon művelt emberek is találnak gyönyörűséget a háboruban, mert lelköket ingerli. Élénk részvéttel kísérik a hadsergek mozgalmait és a nagy csaták kimenetelének a remény és félelem változó érzelmeivel néznek elibe; a mi hasonlíthatatlanul nagyobb érdekeltséget kelt, mint a békés foglalkozás nyugodt egyformasága.

Természetünknek egy más hatalmas ereje, melyben a háborunak forrása fekszik, a fensőbbség, a győzelem és hatalom iránti szeretet. Az emberi lélek nagyratörő, nem türi, hogy alárendelt helyzetben lássák, tulsulyra és hatalomra vágyik. Nem tartom szükségesnek annak bizonyítgatására kiterjedni, hogy ez a szenvedély különösen tulnyomó az uralkodókban, kikben a hatalomvágy annak birtoklása által meggyarapszik; s kik mindig abban járnak, hogy hatalmokat terjeszszék. Sokkal fontosabb megjegyeznünk, hogyha ez a kivánság csak az uralkodók kedélyére szorítkoznék, a háboru lassabb léptekkel haladna.

De a hatalomvágy és mások feletti kitünési szenvedély általános; és mivel mindenik egyes ember e szoross összeköttetés okán, melyben azzal az állammal van, melynek polgára, meg szokta ennek győzelmeit saját magáénak is tartani, azért mindenkiben meg-

van a hajlam, bármely háboruba belémenni, mely által egy állam más nemzetek felett tulsulyt nyerhet. Az a kívánság, hogy a mi országunk minden más országot felülmuljon, nem lenne megvetendő, ha átlátnók, hogy a népre nézve a kitűnésnek mi a legtiszteségebb módja; ha éreznők, hogy az államnak dicsősége és tisztelete az ő szellemi és erkölcsi erényeiben, a tudományban, szabadságban és erkölcsi tisztaságban való kitűnésben áll. De a nép tömege előtt a magasabbszerű kitűnésnek ez a formája igen finom és kevésbé anyagi. Van a győzelemnek és diadalnak egy más neme, melyet jobban ért: az anyagi erőszak diadala; valamely állam területén, nem pedig szellemén nyert diadal. Ez kézzelfogható, látható tulsuly, s e mellett az emberek mindig örömet állanak készen, hogy magukat terhes áldozatoknak alávéssék. Egy győzelem elmosza minden szenvedéseik emlékét, s a sokféle nyomorokért bővséges kárpótlást találnak abban, hogy nemzetök hatalmának növekedésével dicsekedhetnek.

A háborúnak egy másik hatalmas forrását feltaláljuk azoknak a tündöklő tulajdonságoknak bámulásában, melyek a háboruban feltűnnek. Ezek a tulajdonságok eszközölték kiválóan, hogy ennek a barbár szokásnak nyomorai és bűnei nem birnak behatást gyakorolni. Sokan találnak gyönyört a háboruban, nem a gyilkolásokért és szenvedésekért, de a vitézségért és azért az elvitathatatlan nemes bátorságért, melyet feltűntet; a hősök önmegtagadásaért, azért az erőért, mely a szenvedéseket és fájdalmakat megveti; azért a határozottságért, mely a veszélyt óhajtja; és a léleknek a test, az érzékek és a félelem felibe való emelkedéseért. Legyünk igazságosak az emberi természet iránt még tévedéseiben és kinövéseiben is. Az emberek ritkán találják kedvöket a háboruban, csak azért, mintha a nyomor forrásának tekintenék. Mikor csatákról hallanak, nem az a kép tűnik fel előttök, a melynek igazság szerint kellene, — a bús szerencsétlenségnek képe, — mely nekik a sebesülteket, megcsonkultakat és elhullottakat mutatja. Ezek a rémséges dolgok egészen eltűnnek azoknak a szellemi erőknek dús fényében, melyek a csata veszélyeinek közepette feltűnnek, és a melyeket az emberi természet a legélénkebb és legmélyebben megható gyönyörrel szemlél. A figyelem az elestek halmazától a győzelmes hadvezérre fordul, a kinek szelleme egy egész serget áthat és fellelkesít, és a ki borzasató nyugalommal intézi a csata rohamát; azt a pusztulást, melyet eláraszt, hatalmának bámulatában

egészen elfeledik. Ez a bámulat minden időben a legvilágosabb jelekben mutatkozott. Miért fonják azokat a virágkoszorukat, miért állítják azokat a győzelmi iveket, miért rendezik azokat a díszebédeket? Mind adók, melyeket a háboru emberének fizetnek. Mig a békeszerető uralkodó, ki gondviselésszerű csendes, folytonos hatásával áldást áraszt; szelid örömdvözlettel fogadtatik, az emberek sergenként tódulnak össze, hogy a győzedelmest örömujjongások között fogadhassák, ki talán egy valóságos szörnyeteg emberi alakban; kinek magánéletén talán a bűnöknek foltjai vannak, s a kinek nagysága talán hitszegésen és erőszakoskodáson épült. E szerint lesz a háboru a dicsőség legbiztosabb és legrövidebb útja, s ez mindig így lesz, mig a csatamező a dicsőségnek és tiszteletnek mezeje lesz; és a babér abból a gyökérből sarjadzik legdúsabban, a mely vérrrel táplálkozik.

A háborunak egy másik oka az ál-hazafiság. A mi természetünknek igen természetes és nemes ösztöne, hogy szeressük az országot, mely nekünk az életet adta, melynek intézményei és intézetei által növeltettünk, melynek törvényei védenek és a melynek földéhez és színéhez fiatal éveinknek, a házias szeretetnek és a barátságoknak számtalan emlékei kötnek. De ez az érzés igen gyakran korlátolt, részrehajló, kizárólagos ragaszkodássá fajul, a mely az emberi család más ágaitól egészen elidegenít minket, és más országok iránti ellenségeskedésre ingerel. A régi korban ez az érzés bámulatos erőben kifejlett, és gyakran minden más érzést felemésztett. A római előtt Róma volt a világ; más népeknek csak anynyiban volt becsök, hogy diadalait dicsőíthették s hatalmát láthatóvá tehatték; és oly férfiak, kik magán életökben minden igazságtalanságot és elnyomást boszankodva toroltak volna meg; ujjongottak azokon az erőszakoskodásokon, melyekkel a világ uralkodója más nemzeteket győzelmi szekerehez lánczolt. Ez a szellem most is él; most is azt gondolják az emberek, hogy a kötelék, a mely az embereket hazájokhoz csatolja, az általános igazságosság és emberiség kötelezettségei alól feloldoz. Ma is azt várják az államférfiaktól és uralkodóktól, hogy hazájokat mások róvására emeljék; s az alattvalóknak hamis hazafisága szolgáltat azoknak mentességet minden olyan gonosz tettért, melyet szerencsés siker szentesít.

Engedjék meg önök a háborunak még egy forrását megemlítenem, — értem azokat a benyomásokat, melyeket arról ifjúságunkban kaptunk. Kora ifjúságunkban csak úgy ismer-

tük meg a háborút, a miként az nekünk hadi szemlék alkalmával mutatkozik, nem úgy, mint mikor rémületbe öltözöttek, dűhtől szikrázó szemekkel, vértől párolgó karddal kezében csatateréken és elpusztult mezőken vonul végig. A háboru úgy, a mint mi megismertük, vidám és tündöklő köntösbe van öltözve; tekintete barátságos; szabatos szép léptekben mozog, szivderítő zenének hangja mellett halált osztó fegyverei csak a levegőt vágják. Ilyennek látszik nekünk a háboru. A fiatal szemet elkápráztatja annak fénye, s a fiatal sziv tombol lelkesítő zenéjére. Élettelijes mozgékony mulatságnak tetszik, éppen olyan mulatságnak, mely az ifjúságot leginkább gyönyörködteti. A háboruróli ezen hamis képzeletet kora olvasmányaink még megerősítik. A hódító tettei mámorban ringatnak, a midőn azokat a valódi történelem vagy heves képzeletünk előnkbe állítja. Lelkesült rokonszenvvel kísérik sebes győzelmi menetét: a csaták során ismeretlenek lévén a szenvedéssel és halállal, megfélekedünk az elestekről és azokról a szerencsétlenekről, a kiket győzelmi szekere eltipor. Különösen a régi költők és történetírók tanulmányozása tartja élénken a lélekben a régibb barbár kornak a háboruróli nézetét és érzelmeit. A trombita, mely az Achilles és Görögország csapatainak dühét élesztette, még most is hangzik füleinkben; s bár hitünk szerint keresztények vagyunk, mégis a legkorábbi és a legmélyebb benyomásokat a civilizálatlan hajdankor iskolájában nyertük. Sőt ha a háboru iránt ily kedvező benyomásokat ifjukurunkban nem is érzünk, mégis midőn azzal legelsőbb ismerkedünk meg, megtanuljuk úgy nézni, mint szükséges rosszat, mint nyilvános életünk lényeges részét. Kibékülünk vele, mint természetünk változhatatlan törvényével, és eltöröltetésének gondolatát éppen oly merészségnek tekintjük, mint a szeleket megbékózni, vagy a villámot útjában megállítani akarni.

Megkísérlettem ezek szerint a háboru kiváló okait kifejteni; azok, miként önök látják, erkölcsi természetük s mindnyájukat az emberi becsületről és dicsőségről való helytelen fogalmakra lehet visszavinni és azoknak a vágyaknak és hajlamoknak eltévedésére, melyek helyes vezetés mellett arra szolgálának, hogy az emberiségnek legnemesebb érdekeit előmozdítsák. Ezek arra tanítanak minket, hogy ezt a vad durva szokást erkölcsi eszközökkel, az emberi nem gondolkozásmódjára és erkölcsi nézeteire való üdvös hatások által ostromoljuk; és ez elmélkedésünk utolsó tárgyára: a háboru óvszereire vezet. Mi-

dön ez iránti nézeteimet előadni szándékszem, kötelességemnek tartom egy figyelmeztető fontos megjegyzést bocsátani előre: ne engedjük veszélyeztetni a béke ügyét tulzott és nem védhető elveknek érvényesítése által; különösen azt az elvet értem, hogy a háboru egyáltalában és semmi körülmények közt sem megengedhető, s a kereszténység tiltja. Ezt a tant a legértelmesebb és legjelesebb emberek nagy sokasága a társadalom legbecsesebb érdekeire veszélyesnek tartja, tehát a béke fentartása érdekében teendő fáradozásainkkal nem kell egybekötni, ha nem látszik tiszta és kérdés alá nem jöhető igazságnak. Valójában a háboru, a miként rendszeren folytatják, ir-
tózatos csapás; de valamely nemzet meghódítása még nagyobb csa-
pás, mint egy védelmi háboru; pedig nekem úgy tetszik, hogy bár-
mely községnek elvitathatatlan joga van, hogy ily háboruhoz fo-
lyamodjék, midőn létezésének vagy szabadságának biztosítására min-
den más eszközök elégteleneknek bizonyultak be. Átalánosan el-
ismerik, hogy az államnak joga van, a hozzátartozók rablási vágyát
és erőszakoskodását erőhatalommal visszautasítani s hogy belel-
lenségeit lefegyverezze és megfékezze. Micsoda okon tehetjük kér-
déssé azt a jogát is, hogy egy idegen hatalom beütéseit és tá-
madásait visszaverje? Ha a kormánynak nem szabad egy idegen
seregnek, mely az ő országába hatol, hogy elpusztítsa és meghó-
dítsa, jogosan ellentállani, mi alapon igazolhatjuk az ellenállását
saját polgárai oly egyesülete ellen, melynek éppen oly ellenséges
célzatai vannak? Az államkormány éppen azért van beállítva, hogy
az államközséget minden erőszaktól, bármely kéz is akarja végbe-
vinni, megvédelmezze. És a kormányzók hűtelenek lennének hi-
vatalos kötelességökhöz, ha a társadalom jogait, érdekeit és előha-
ladását belső vagy külső ellenségei olyas rablási vágyának marta-
lékul engednék.

Azt mondják ugyan nekünk, miszerint a szentírás így szól:
„Ne álljatok ellent a gonosznak“. De a szentírás nekünk mint jó-
zanértelemmel bíró lényeknek adatott. Meg kell emlékeznünk ar-
ról, hogy a józanokosságnak a szentírás magyarázása közben történt
mellőzésének köszönhetjük azokat a képtelenségeket, melyek a ke-
resténységet csaknem egy fokra szállították a pogánysággal. Ha
ez a parancsolat semmi kivételt sem enged meg, úgy az állam-
kormány meg van bukva, úgy a felsőbbség semmi esetben sem
állhat ellent a gonosz tervnek; akkor az alattvaló semmi esetben

sem veheti igénybe a törvény segítségét, hogy jogainak tiszteletet szerezzen. De az államkormányynak éppen az a célja és hivatása, hogy a rossz embereknek ellentálljon. Ezért viseli a polgári felsőbbbség a fegyvert; és éppen neki kell óvakodni a szentírás olyatén értelmezésétől, mely arra vezetne, hogy hasztalan viselje. A háboru absolut jogosultságáról való tant annak ügyvédei azért tartják szükségesnek, hogy azt a barbár szokást eredménynyel ostromolhassák. De miként mi, ha arra volnánk hivatva, hogy a békét két két czivakodó szomszéd között helyreállítsuk, nem tartanók magunkat köteleseknek ahoz a tanhoz ragaszkodni, hogy az önvédelem minden lehető esetben bűn, ugy annak az elvnek akkor sem veszszük semmi hasznát, mikor abba fáradozunk, hogy a békét az egész világon megszilárdítsuk. A nélkül, hogy ezt a határozatlan és veszélyes elvet vennők munkálkodásunk alapjául, kötelességünk és tehetjük is, ostromolni a háborut, az által, hogy azokat az elveket és szenvedélyeket ostromoljuk, melyek a háboru létezésének okozói; azokat pedig az által kell ostromolnunk, hogy az emberi nem erkölcsi érzelmeit és elveit emeljük és nemesítjük.

Igy például igen fontos szolgálatot tehetünk a béke ügyének az által, ha helyes és magasabb nézetet adunk az uralkodók valódi dicsőségéről s kötünk azoknak szívére. Tanítsuk meg őket, hogy az állam boldogsága és jólléte, nem pedig kiterjedése a mértéke az uralkodók dicsőségének, hogy a brutális erőszak és a tekervényes politika, melyek mindig a hódítási vágy nyomaiban mutatkoznak, véghetetlenül alattabb állanak, mint a bölcsesség, igazságosság és az olyan jótékony munkásság, mely egy országot boldoggá teszen; és hogy a föld nem hord elvetemedettebb szörnyeteget, mint az az uralkodó, ki népének az ő kezeibe letett legdrágább érdekeiért a háboru irtózatossá esélyeinek kiteszi, hogy különben is gyalázatos hatalmát még növelje, és a földet a maga méltatlan nevével betöltse. Nyerjük meg az emberi nem becsülését és tiszteletét annak az uralkodónak jelleme iránt, a ki a hódítói olcsó és közönséges dicsőséget megvetve új és tartós dicsőségre törekszik; a ki a cselszövénynek és erőszakoskodásnak elhasznált fegyverét eldobva, szent és tántorithatatlan bizalommal ragaszkodik az igazsághoz és általános emberszeretethez, mint a nép legjobb paisához; a ki ugy vélekedik, hogy Isten azért emelte magasra, hogy a magasból, mint jótékony istenség áldást szórjon alá a világra.

Az uralkodók valódi dicsőségéről szóló illeten tanításhoz a népek dicsőségéről való helyes elveknek kell csatlakozni. Tanítsuk meg a népeket, hogy a nép dicsősége nem más nép erőszakolt és nagy ellenszenvvel viselt meghódoltságában áll, hanem igazságos törvényekben, és szabad intézvényekben, jól mivelt földekben és virágzó városokban, az értelmi és erkölcsi erők kifejelettségében, a tudományos miveltség elterjedésében, a nemeslelkűségben és igazságosságban, a béke áldásaiban és erényeiben. Soha se fáradjunk ki a hódítás pokolból származott szellemének kárhoztatásában a mely által valamely nemzet a világ rémületévé és utálatává válik, és elkerülhetetlenül saját jóllétének sirját — legjobb esetben tündöklő sirját — ásta meg. Semmi sem mutatkozik a történelemben oly gyakran, mint az, hogy népek győzelmeik és külországokban tett hódításaikért nagyoknak és dicsőségeseeknek tartattak akkor, midőn otthon lánczokkal voltak terhelve. Soha sem lehet-e elüzni ezeket a durva, természetellenes csalódásokat? Nem lehet-e semmit tenni arra, hogy keresztény népek a dicsőségért és tiszteletért új és még eddig meg nem kísértett versenyre buzduljanak, hogy nemesen küzdjenek és harcoljanak a bölcs törvényhozásban és a közügyek javításában való elsőbbségért, a szabadságnak és humanitásnak szellemében.

A béke ügye előmozdításának egy másik fontos eszköze abban áll, hogy az embereket a katonai bátorság bámulásától az igazi nemesség és szellemi dicsőség tulajdonságainak bámulására vonjuk. Ideje, hogy a dicsőségről való gyermekies felfogás, férfiasabb felfogása elől hátráljon; s a milyen mértékben eszközöljük ezt a változást, abban a mértékben ingatjuk meg a háboru egyik főoszlopát és vonjuk el a katonai élettől különösen vonzó erejét. A bátorság nagyon sokértelmű tulajdonság, mely különböző forrásokból ered, s ezeknek megfelelőleg különböző jelleme is van. A bátorság néha a gondolkozó erő gyengeségéből származik. Sokan azért daczolnak a veszélylyel, mert gondolkozó erejük nem bírja felfogni annak nagyságát. Ilyen a fiatal-ság bátorsága, a könnyelmű tudatlanság bátorsága: megvetik a veszélyt, mert csak homályosan látják. Még többször származik a bátorság testi minőségekből, erős lázából és aczél izmából s ennél-fogva éppen oly kevésbé tarthatjuk dicsőségnek, mint a testalkat szabályosságát vagy az ábrázat szépségét. Továbbá minden indulat, a mely elég erős arra, hogy a félelem indulatát legyőzze, s roha-

mával a veszedelem képzetét kizárja, legalább pillanati bátorságot ad. Így például a boszuérzet, ha dühösen tör ki, a léleknek irtózatot erélyt kölcsönöz, és sok embert ösztönzött már arra, hogy szembe menjen a bizonyos halállal, csak azért, hogy ellenségének is hasonló sorsot készítsen. Ezekből látják önök, mily határozatlan természetű a bátorság. Gyakran a leggonoszabb bűnökkel van ösztökélve. A legfeltűnőbb példákat találjuk erre a tengeri rablók és utonállók történetében, kiknél a félenkség hiánya egyenes arányban áll lelkük eltompultságával és bűnök irtózatosságának tudatával. A bátorság hasonlóan bámulatos erőben mutatkozik a barbár országokban, hol a gyermeket úgy nevelik, hogy azokat a fáradalmakat és fájdalmakat, a melyeknek helyzeténél fogva ki van téve, megvesse; a hol minden polgári törvény hiányában mindenki kénytelen saját védelmezője lenni; és a hol az erkölcsi érzés fejletlensége miatt a testi erő és vad bátorság az emberi természet legnemesebb tulajdonságai gyanánt nézetnek. A zsoldos sergek szokásos bátorsága semmivel sem elébbvaló, mint a kalózoké, rablóké és a vadaké; az ily sergek csaknem legnagyobb részét anynyira kevésbé vezérli hazaszeretet vagy pedig igazságérzet foglalkozása választásában, miszerént alig lehet arról elmondani, hogy hazája van. Inkább azon kényszerültségből, melyet bűnös volta idézett elé, vállalt hadi szolgálatot. Ilyenek azok a vitéz katonák, kiknek vitézségéről hallunk; vitézek, mert nincs meggondolásuk; kik életüket semmibe veszik, mert erkölcsi fogyatkozásaik az életet áldásaitól és becsétől megrabolták; vitézek, mert önakaratokon kívül rendelkezik felettök a község; vitézek zsákmány utáni vágyból; vitézek különösen azért, mert a hadi törvényczikkek fejük felett függenek. Ezért a katonai bátorságot néha a legméltatlanabb, a legerkölcstelenebb ember is megszerzi. Az utczai csavargó, a kit részen betoborzanak, miután könnyelmű, lelkiismeret nélküli pajtásai sorába állittatik, s a katonai fegyelem szigora alá vettetik, folytonosan kitételve a veszélyeknek, a veszedelem gondolatával megbátorkozik, és miután folytonosan halállal fenyegetik, mihelyt legkisebb félenkséget árul el; oly vitézzé válik, mint a tisztje, a kinek bátorságát is a büntetéstől s a közkatonák gyávaságáért kíséző nagyobb szégyentől való félelemre lehet igen gyakran visszavinni. Készséggel és a legnagyobb mértékben meg kell adnunk a tisztelet adóját annak a becsületes katonának, a ki életét kockáztatja oly ügyért, melyet lelkiismerete helyesel, és a ki a győzelem feletti örö-

mét szelidséggel és könyörülettel párosítja. De a mi a zsoldosok nagyszámát illeti, kik a háborút jövedelmező üzletnek tekintik, kik azért szegődnek be, hogy harcoljanak, öldökljenek, bármely ügyben történjék is az, és a kik embertársaikat éppen oly kevés rokonzérettel semmisítik meg, mint a szántóvető a mezejét pusztító férget, nem ismerem az embereknek oly osztályát, a melyre ily igazságtalanul és ilyen szerencsétlenül pazaroltatnék a bámulat. Iparkodjunk barátim, az emberi nem bámulatát és szeretetét a nagyságnak egészen más és sokkal magasabb nemére fordítani, arra az igazi lelki nagyságra, mely pazarul áldozza fel a jóllétet és életet Istennek és az emberiségnek szolgálatában, és a mely a maga bátorságát abban a tántorithatatlan ragaszkodásban mutatja meg, melylyel megvetés és veszélyek között is az erényt követi. Kutassuk fel a mult idők emlékkönyveit, nem azért, hogy a pusztító hóditót a feledéstől megmentjük, kinek élete egy eldühöngő orkánhoz hasonló; hanem hogy megmentjük az emberiség jóltevőit, a vallás és szabadság vértanuit, azokat a férfiakat, kik a rabszolgák lánczait öszszetörték, a kik a földet bejárták, hogy vigasztalást vigyenek a fogoly börtönéhez és a kiknek magasztos szellemi ereje a leghasznosabb és legnemesebb igazságokat fedezte fel és nyilatkoztatta ki. Semmitsem tehetünk-e arra, hogy minélelőbb bekövetkezzék az az idő, midőn az ékesenszólás és költészet ily embereknek a maga lángoló hódolatát megvigye, a mikor ily emberekért állitanak szobrokat és emlékeket, adnak életet a vászonnak s fonják a babért; és a mikor a fiatalság bámulata ezekre, mint a dicsőség és halhatatlanság utjáni vezetőikre és előharczosaikra fog irányoztatni?

A béke előmozdításának egy másik eszközére térek át. Vajha a keresztény papok nagyobb világossággal és határozottsággal mint eddig, iparkodnának feltüntetni a kereszténységnek békés és jóakaratu szellemét. Ennek a szellemnek, testvérim, a mi egyházi beszédeinkben éppen azt a helyet kell elfoglalni, a melyet urunk evangeliumában foglal el. A helyett, hogy egyéb tárgyak közé rejtve maradjon, a keresztény kegyadományok és erények élén kell állnia; s mint vallásunk életét és lényegét kell hirdetnünk. Meg kell az embereknek tanítanunk, hogy a szeretet nagyobb mint a hit és a remény; hogy Isten maga a szeretet vagyis a jóindulat; hogy a szeretet az Isten lényéből az emberi léleknek adatott legtündöklőbb adomány. Állítsuk a világ elé Jézust az ő jellemének teljes szeretetreméltóságá-

ban, a mint egyszer könyeket hullat Jerusalemben felett, majd vérét ontja a Galgotán és utolsó órájában a maga magasztos szeretetét, mint követői jegyét és ismertető bélyegét állítja fel. Tanítsuk meg az embereket, hogy a keresztényi jóindulatnak sajátja, hogy mindenüvé eláradjon, mint az ég világossága és esője, s hogy vessék meg azokat a határokat, melyekkel folyamok, hegyek és tengerek a népeket megszagatják, s hogy minden emberi lényt, mint testvért öleljenek. Ne feledjük el, hogy beszédünk csak anynyiban evangéliumi, a mennyiben ez az önzés és végnélküli szeretetet ajánlja és ébreszti, s a mi hallgatóink csak úgy és anynyiban keresztények, mennyiben a békeességben és jótevésben örömet találják.

Fájdalmas igazság, de még sem szabad elpalástolnunk, hogy az evangélium békeszerző befolyását nagy mértékben gátolja az a hajlandóság, mely minden időben különösen a keresztény papok között tulnyomó volt, hogy igen nagy súlyt fektettek a keresztény felekezeteiket egymástól megkülönböztető hitcikkelyekre, s válaszfalakat huztak a különböző hitközségek között. El kell pirulni a Krisztust vallónak, ha meggondolja, hogy a türelmetlenség és üldözés szelleme egy valóságban sem dühöngött kegyetlenebbül, mint a szelid és megbocsátó megváltó evangéliuma alatt. Keresztények párologtatták a földet vértől és viszhangoztatták szidalmaktól és vádaktól. Csodálkozhatunk-e tehát, hogy a háboru szelleme, mely magában az egyház szívében ápolásban és táplálásban részesült, folytonosan dühöngött a népek között. Ha a kereszténység igazi szellemét csak fél akkora buzgalommal kötnék az emberek lelkére, mint a mennyit kétes és vitás hittani tételekre pazarolnak, a közérzületet és közös munkásságot Krisztus minden követőiben, minden népeknél rövid időn előidéznék, a minek a béke előállítására és megszilárdítására az egész világon legáldásosabb befolyása lenne. A tudományos mivelttség előhaladásának és a kereskedelem elterjedésének következtében a keresztények a földteke mind a két felén egymáshoz sokkal közelebb vannak, mint bármely korábbi korban; és a vallásos rokonszerző alapult közlekedés immár lassanként az egymástól távolabbi országokat is összeköti. Mily hatalmas eszközt ad ez az egyesítő kötelék a papoknak és a béke barátainak kezébe! Nem kell-e megragadnunk a kedvező pillanatot, hogy mindenik világ-részben minden kereszténynek szívére kössük, hogy hűség és engedelmesség első kötelességük a mennyei kegyes atyjok iránti sze-

retet? Nem kell-e arra tanítanunk őket, hogy utálattal és irtózat-
tal tekintsenek a háborura, a mely ugyanazon megváltónak köve-
tőit egymással ellenségesen szemben álló zászlók alatt a csatatér-
re hívja és arra ösztönzi, hogy kezeiket egymás vérével bemocs-
kolják? Segéljük oda a sok nemzetiségű keresztényeket, hogy a
béke ügyét egy szívvvel és szájjal magokénak ismerjék, munkájok
nem lesz hasztalan az Urban. Az emberi ügyek csakhamar egészen
más, barátságos szint nyernek. A békének előre kijelentett kora
hajnalpirulatban fog mutatkozni a világnak. A közvélemény meg-
tisztul. Az álfény, mely a hős körül csillámlik, el fog homályosodni.
A jellemnek nemesebb rendje fog magasztaltatni és terjedni. A világi
országok lassanként az Isten és az ő Krisztussa országaivá lesznek.

Barátim! Fel akartam mutatni azokat az okokat, a melyeket,
a háboru mellett fel szoktak hozni; de nincs időm reá. En-
gedjétek meg még kifejeznem csak azt a reménységet, hogy a há-
boru melletti szokásos védbeszéd, melyszerint azt azért tartják szük-
ségesnek, hogy a bátorságot, tevékenységet és az emberi léleknek
más nemes tulajdonságait felébressze, az emberszeretetet és béke-
barátaiban megczáfoltatást találанд. Nyilatkoztassátok ki életeitek
és tetteitek által, hogy nektek a pokol eme tüzvészére nincs szük-
ségetek, hogy kebletekben hősies elhatározást éleszsen. Nyilatkoz-
tassátok ki, hogy a békeszeretet szelleme nem rokon-egy a szelid
és gyenge jellemmel. Bizonyítsuk be, hogy a bátorság, melyről azt
hitték, hogy csak a vad harctéren virágzik, békeszerető szivben
sokkal dicsőbben, magasabban, sokkal szilárdabbá és állandóbbá nö-
vekedhetik. Mutassuk meg, hogy nem a félelem, hanem egy erköl-
csi elv tett minket a háboru ellenségeivé. Derült kedélylyel és
örömmel siessünk csatlakozni az emberszeretet minden oly vállá-
latához, a mely merészséget, önfeláldozást s a fáradalomnak és
munkának készséges elvállalását követeli. Hozzánk illik rettenthe-
tetlen, rendületlen és soha nem lankadó elhatározást mutatnunk,
nem a végre, hogy halált és pusztulást dobjunk a világba, hanem
hogy Istennek és az emberiségnek szolgáljunk; az emberek nyo-
morait enyhítsük, az igazságot és az erényt terjeszszük s különö-
sen hogy a háborut ostromoljuk. Krisztus tanításainak sok vér-
tanui voltak. Legyünk mindig készek, hogy vértanui legyünk a ke-
reszténység szellemének, a béke és szeretet elhanyagolt, üldö-
zött lelkének. Jobb szolgálatban nem élhetnénk; jobb ügyért nem
halhatnánk meg. Krisztus ügye, a mindenható jószág gondviselése

és támogatása alatt arra van hivatva, hogy az emberek szenvedéseiben és tévedéseiben, a századok szokásain és elfeledett hódítók ledőlt emlékoszlopain diadalmaskodjék.

M e g j e g y z é s e k.

Néhány megjegyzést azokról az okokról, melyeket rendszerint a háboru mellett fel szoktak hozni, erre a helyre tartottam fenn.

Azt mondják, hogy a háboru gyulasztja a hazafiságot; midőn hazánkért harczolunk, megtanuljuk szeretni. Igen de az a hazafiság, melyet a háboru ápol, rendszerint ál és hamis; bűn, nem pedig erény; egy szűkkeblű igazságtalan érzelem, mely arra céloz, hogy egy államot más népek megalázásával és megsemmisítésével fölemeljen. Az igazi dicső hazafi jól tudja, hogy az ő hazája jólléte is be van foglalva a társadalom általános haladásába, s ugy is mint hazafi, ugy is mint keresztény örvend a más országok szabadságán és boldogságán és nagyon ohajtozik azokkal békés és barátságos viszonyban élni.

Azt szokták mondani, hogy a harczias szellem a haza védelme. De az még gyakrabban veszélyezteti a nép legbensőbb életérdekeit, az által, hogy más néppel torzsalkodásba hozza. Mint minden szenvedély, ugy ez is kielégítésére vágyik, s ezért gyakran hasztalan háboruba dönt egész népeket. A népnek nincs szüksége harczias szellemre. Legyen ő inkább a maga kormányához és intézvényeihez kötve, a megszokás, korán fűzött kötelek, különösen a tapasztalásból meritett azon meggyőződés által, hogy azok jók; és soha sem fog szükségét látni az önvédelemre szükséges eszközökben és módokban.

A háborut továbbá mint eszközt ajánlják, hogy valamely nép az által meneküljön azoktól a terhektől, melyeket más népektől tűrnie kell. Azonban fájdalom! a háboru fegyvereit — igen természetesen — gyakran éppen azok hordozzák legdusabb sikerrel, kik legkevésbé hódolnak a jognak és erkölcsiségnek. Igazságosság és erőszak a legkevésbé rokonok egymással. Nem szükséges-e, hogy a keresztények mindenütt azt törekedjenek kieszközölni, hogy a népek közti vitás kérdések, valamint az egyéneké is pártszenvedélytől ment békebiráknak adassanak át elítélés végett? Ez a gondolat kivihetetlenebb-e, mint az a gondolat, hogy a vademberek

csordáit társadalmi rend állapotába helyezük? Ez utolsót már ki is vittük; fel kellene e kétségbeesetten hagyni az elsővel?

Azt is mondták, hogy a háboru megmenti a társadalmat hasztalan, erkölcstelen és megromlott tagjaitól. Irtózatoss érvelés! Ha valamely kormány megteheti, hogy egy népet ebből a célból háboruba döntsön, éppen oly joggal a hóhérnak is adathatja azokat a polgárokat, kiket az állam terhének tart. Az igazság azonban abban áll, hogy a háboru éppen annyira rossz egyént szül, a mennyit megsemmisít. Egy elbocsátott hadsereg legalább is éppen annyira reménység nélküli emberrel árasztja el a társaságot, mint a mennyit abból kivont volt. Van egy más módszer is, melylyel az államot a hasztalan és veszélyes tagoktól meg lehet menteni; a mely bár nem olyan sommás, mint a háboru, de sokkal hatásosabb. Egy oly módszer, a melyet kellő erélylyel és sikerrel éppen abban a mértékben lehet alkalmazni, a melyben a háboru a kereszténység világának és szellemének engedni leendő köteles. Értem azt a fáradozást, a melynek keresztény férfiak a tudatlanok és szegények képzése és nemesítése, különösen pedig a szegények gyermekei tanítása s erkölcsi növelése végett magokat alája vetették. Krisztus követőit hathatósan kérjük, hogy ezen istenies törekvésben legyenek kitartók, és terjeszszék. Az erkölcsös és vallásos elveknek terjesztése, a józan és tevékeny életre való szoktatás által a háborunak egyik főbb forrását fogják kiszáritani. Nagy mértékben fogják apasztani azt az anyagot, melyből a mi hadsergeink alakítatnak. A mily mértékben tétetnek a mi néposztályaink erkölcsösebbekké és szorgalmatosabbakká, abban a mértékben szünik a szegénység; az ország népessége annak segédforrásaival egyensulyba fogja magát tenni, s így természetesen apadni fog azok száma, kiknek a koldulás és csatatéren kívül nincsen más választások. Az a gond, melyet napjainkban a szegények szellemi ápolására fordítanak, korunk legtiszteletre méltóbb vonásainak egyike. Jusson eszökbe keresztény barátim, hogy az önökét leginkább megillető háboru, a tudatlanság és bűn elleni háboru; ebben a háboruban pedig mutassanak éppen olyan fáradhatatlan és találékony erélyt, a milyen által a világi harcosok kitüntek.

Néha azt is mondták, hogy a harcias szellem kedvező a szabadságra. Honnan van tehát, hogy több nemzetek, miután századokig háboruztak, általános szolgaságra jutottak? Az igazság

abban áll, hogy a szabadságnak csak a magán- és nyilvános élet erkölcsös voltában van szilárd alapja. Az erkölcs pedig, a miként láttuk, nem a háboru szüleménye.

Elmélkedésünk tárgyául fenn maradt még ez a fő érv, melyet a háboru mellett fel szoktak hozni. Azt állították, hogy háboru nélkül, mely az ember lelkét felingerli és megélénkíti, ennek legnemesebb erői közül némelyek szunnyadoznak, — legmagasabb tulajdonságai — a bátorság, nemesség és vitézség elenyésznek. Erre azt felelem, hogy ha a háborura azért kell a népek között biztatni, mert az erélyt és hősiességet táplálja, ugy éppen abból az okból a mi családainkban, községeinkben, falvainkban és városainkban is éleszteni kellene a háborut; mert ezek a harczok hasonlóan oda hatnának, hogy hősiesség és a halál megvetését idézzék elé. Miért ne sergelnének össze évenként fegyverrel kezökben ugyanazon ország egyes tartományai s miért ne kelnének egymás ellen, hogy bátorságukat élénkségekben tartsák? Borzalommal ijedünk vissza ettől a gondolattól. A nemzetek közti csaták ezen barbár érv mellett miért találnának több védelmet mint a tartományok vagy családok közti csaták?

Megjegyzem továbbá, hogy ha a háboru áldás, mivel tevékenységet és bátorságot éleszt, akkor a vademberek állapota kiválóan előnyös. Mindenik vadember katona, s egész életmódja arra céloz, hogy a legyőzhetetlen elhatározottság jellemét adja neki. Éppen ez okból az emberi társaság azon korábbi szakait, midőn az emberek arra voltak hivatva, hogy nem csak egymás között, hanem a vadállatokkal is viaskodjanak, boldogabbnak kellene tartanunk. Oly erőfeszítések, a melyeknek Hercules és Theseus hősiességét köszönjük. Éppen ez okon a középkor hűbéres idejét korunk mellett nagyon magasztalnunk kellene, hisz akkor mindenik báró hadi főnök volt, mindenik vár daczolt az ellenségeskedéssel, és minden szolgát zászló alá vontak. Valjon azért kívánatos-e, hogy a földet ismét szörnyetegek pusztítsák, vagy hogy egy vad élet erőszakoskodásainak, avagy a hűbéri állapotnak kitétessék, hogy a hősök száma gyarapodjék? Ha ez nem kívánatos, szünjünk meg a háboru mellett azért beszélni, mert alkalmul szolgál a tevékenység és bátorság felébredésére.

Ismétlem, a mit fennebbi előadásomban már megjegyeztem: nekünk az emberek tevékenységének ébresztése végett nincs szük-

ségünk háborúra. Az emberi nem boldogítására való munkálkodásban éppen annyira van a bátorságnak és nagylelkűségnek, mint az annak megsemmisítésén való munkálkodásban. Az emberi nem állapota és viszonyai kimeríthetetlen mennyiségű tárgyat és célokat tárnak fel a vállalkozó szellem és nagylelkű vitézség előtt. Mit nem merészelhet a vakmerő bátorság, és mennyit nem küzdhet a vitézség azon fáradozásokban, melyeknek célja a világ szükségseit és nyomorait enyhíteni, ismeretlen országokat felkutatni, a művészetet és a polgárosodás előnyeit műveletlen népekhez bevinni, az ismeret határait szélesíteni, a szabadság szellemét a világon elárasztani s különösen a keresztény vallás világát és hatását terjeszteni! Az emberszeretet oly szolgálatokra szólit minket, melyek a leghatalmasabb, legemelkedettebb, legelhatározottabb és merészebb tevékenységet és munkásságot követelik. Ne gondolja senki, hogy ha a nemzetek a kereszténység szellemével elvolnának telve, méltatlan nyugalomban tétlenül élnének, és hogy azon büszke, fennhéjázó gyilkosok helyett, a kiket a mostani háborus rendszer képez, csak elgyengült, gyáva rabszolgáink lennének. A keresztény jóindulat éppen oly tetterős, a mily béketűrő és elnéző. Hadd fejlődjék ki egyszer akármely népnek jelleme, bizonyosan csatlakozni fog az emberi társaság minden lényeges érdekéhez. A szenvedők iránt az ég alatt mindenütt rokonszenvet fog előidézni; a vállalkozási szellemnek tágasabb tért nyit, és oly bátorságot lehel az emberekbe, mely kimeríthetetlen segédforrásokat talál magában; és az embereket készségesekké teszi minden oly veszedelem és áldozat elvállalására, mely által az emberi nem nemesedését és boldogságát elé lehet segíteni. Ez az erő és ez az elv eléggé nyilatkozott és eléggé bebizonyult a vértanúk vitézségében, és azoknak kitartó küzdelmeikben, kik az evangeliumot a bálványoknak szomorúan pusztá hajlékaiba bevitték. Félre tehát azzal az előítélettel, mintha a háboru szükséges volna, mint a hősiesség iskolája. A békeszerető megváltónak iskolája határtalanul alkalmasabb, azoknak a nemes valamint nagylelkű és szelid erényeknek, melyek az emberiséget diszesítik, a tanítására.